

Οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την πρακτική άσκηση στην ειδική επαγγελματική κατάρτιση. Η περίπτωση του ΕΚΕΚΑμεΑ του ΟΑΕΔ

Teachers' views for vocational education and training and the integration of apprenticeship into the curriculum. The case of vocational Center (ΕΚΕΚ ΑμεΑ)

Βασιλική Φρασαριώτη, *Εκπαιδεύτρια ΕΚΕΚΑμεΑ, frasariotivaso@yahoo.gr*

Πέτρος Κλιάπης, *Επιστημονικός συνεργάτης ΑΣΠΑΙΤΕ, pkliapis@gmail.com*

Vassiliki Frasarioti, *Educator, EKEK AmeA Vocational Center, frasariotivaso@yahoo.gr*

Petros Kliapis, *Scientific Associate, School of Pedagogical and Technological Education, pkliapis@gmail.com*

Abstract: The aim of vocational education and training is to prepare students for a vocational activity, develop professional skills and connect to the labor market. Apprenticeship, no matter the form it takes (apprenticeships, internships) as a part of one vocational program plays serious role in connecting students with the labor market. Through apprenticeship, people with disabilities working in protective centers get acquainted to a work environment. Supported employment helps students with disabilities integrate and settle in, in a workplace, and rest of the members of the workplace to accept and support them as well. The present research studies the case of one Greek vocational Center (ΕΚΕΚ ΑμεΑ) for young people and adolescents with disabilities and the integration of apprenticeship into its curriculum. Through teachers' views, the researchers try to identify those factors that should be taken into consideration to establish a connection between training and the labor market.

Keywords: apprenticeships, internships, vocational training

Περίληψη: Η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση έχουν ως στόχο την ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων, την προετοιμασία των ατόμων για την άσκηση μιας επαγγελματικής δραστηριότητας και την ανταπόκριση στην αγορά εργασίας. Στην επαγγελματική εκπαίδευση για μαθητές με ειδικές ανάγκες, η πρακτική άσκηση, είτε σε μορφή μαθητείας, είτε ως πρακτική άσκηση, είναι το σημείο κλειδί για τη σύνδεση των μαθητών με την αγορά εργασίας. Για τα άτομα με ειδικές ανάγκες η σύνδεση με έναν εργασιακό χώρο γίνεται μέσα από τα προστατευτικά κέντρα εργασίας όπου η υποστηριζόμενη εργασία βοηθά στην ένταξη, προσαρμογή και ενδυνάμωση του ατόμου στον χώρο αυτό. Η παρούσα εργασία, διερευνά τις απόψεις των εκπαιδευτικών του Εκπαιδευτικού Κέντρου Επαγγελματικής Κατάρτισης νέων και εφήβων με ειδικές ανάγκες του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού για την ένταξη της πρακτικής άσκησης στο πρόγραμμα σπουδών και τη διερεύνηση των παραγόντων που πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε η πρακτική άσκηση να λειτουργήσει ως συνδεδεμένος κρίκος με την αγορά εργασίας.

Λέξεις κλειδιά: ειδική επαγγελματική κατάρτιση, προστατευόμενα κέντρα, υποστηριζόμενη εργασία, μαθητεία

Εισαγωγή

Η εκπαίδευση και η εργασία αποτελούν τα δομικά στοιχεία μέσα από τα οποία γίνεται η προετοιμασία των σκεπτόμενων πολιτών του αύριο οι οποίοι θα ανταποκρίνονται στις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, έτσι ώστε να διασφαλιστεί το μέλλον της κοινωνίας. Η επαγγελματική κατάρτιση, με τη σειρά της, αποτελεί το εξειδικευμένο κομμάτι της εκπαίδευσης το οποίο προετοιμάζει τα άτομα στο να ενταχθούν ομαλά στον κόσμο της εργασίας καθώς εκπαίδευση και εργασία αποτελούν δικαίωμα που προστατεύεται από το σύνταγμα και αφορά το σύνολο της κοινωνίας. Ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας μας, τα άτομα με αναπηρία (σωματική, νοητική) έχουν επίσης κατοχυρωμένο το δικαίωμα αυτό. (Σύνταγμα της Ελλάδας 2010, άρθρο 21, §6)

Στη χώρα μας, η υποχρεωτική εκπαίδευση στην ειδική αγωγή θεμελιώνεται το 1985 με τον νόμο 1566/1985 (ΦΕΚ 167Α/30-9-1985) με σκοπό την ολόπλευρη και αποτελεσματική ανάπτυξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων τους, την ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία και την αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο. Με βάση τη σύμβαση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στην εκπαίδευση χωρίς διακρίσεις (ΟΗΕ 2006, άρθρο 24) που η Ελλάδα υπέγραψε το 2007, αλλά την Ευρωπαϊκή Οδηγία για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και το επάγγελμα για συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2000) η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση πρέπει να αποτελούν προτεραιότητα. Στην Ελλάδα, η εφαρμογή της αντίστοιχης οδηγίας έγινε με τον νόμο 4186 (ΦΕΚ 193Α/2013), σύμφωνα με τον οποίο η επαγγελματική ειδική εκπαίδευση και κατάρτιση παρέχεται από τα Ειδικά Επαγγελματικά Γυμνάσια (ΕΕΓ) τα Ειδικά Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΕΛ) και τα Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ). Κατά εφαρμογή του ανωτέρω νόμου το 2014 ιδρύονται τα «Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης Ειδικής Αγωγής»(ΔΙΕΚ), στην Αττική και την Κεντρική Μακεδονία (ΦΕΚ 945Β/2014), ενώ το Υπουργείο Εργασίας και ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη το Εκπαιδευτικό Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΚΕΚ ΑμεΑ) (ΦΕΚ 6107Β/2018) το οποίο διαδέχτηκε την «Πρότυπη Βιοτεχνική Μονάδα» (ΠΒΜ) (ΦΕΚ 875Β/1986) και το Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης στο Γαλάτσι.

Παρά την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Αναπηρία 2010-2020, την «Ανανέωση της δέσμευσης για μια Ευρώπη χωρίς εμπόδια» και την έμφαση στη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων ώστε περισσότερα άτομα με αναπηρία να κερδίζουν τα προς το ζην στην ανοικτή αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010), η ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας συναντά σοβαρές δυσκολίες όπως είναι η έλλειψη θέσεων εργασίας, οι προκαταλήψεις των εργοδοτών, η έλλειψη προσβασιμότητας σε εργασιακούς χώρους και,

τέλος, η ύπαρξη διαφόρων επιδομάτων τα οποία, καθώς εξασφαλίζουν ένα ελάχιστο εισόδημα αμβλύνουν την ανάγκη των ατόμων με αναπηρία να ενταχθούν πλήρως στην αγορά εργασίας.

Η Σύνοψη Πολιτικής για τη συμμετοχή των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρίες στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση του Ευρωπαϊκού Φορέα Ειδικής Αγωγής (Ευρωπαϊκός Φορέας Ειδικής Αγωγής, χ.χ.) επισημαίνει ότι διεθνείς μελέτες δείχνουν να υπάρχει δυσανάλογη απορρόφηση των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την αγορά εργασίας. Για να αμβλυνθεί η ανισότητα αυτή, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο «Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2020» (ΕΚ 2020) καλεί τις Ευρωπαϊκές χώρες να προβούν σε μεταρρυθμίσεις προκειμένου να βελτιωθούν τα μαθησιακά αποτελέσματα, δίνοντας έμφαση στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2009).

Τέλος, η Επισκόπηση του Εργατικού Δυναμικού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ, 2000) υποστηρίζει ότι η μετάβαση από το σχολείο στον χώρο εργασίας δεν είναι γραμμική. Αυτό, ειδικά για τα άτομα με ειδικές ανάγκες σημαίνει ότι δεν πρέπει η έξοδος από το σχολείο να ακολουθείται απαραίτητα από την είσοδο σε ένα εργασιακό περιβάλλον και καθεστώς. Η μετάβαση αυτή θα πρέπει να γίνεται βαθμιαία και να υπάρχει μια περίοδος όπου η εργασία και η εκπαίδευση θα εναλλάσσονται (Ευρωπαϊκός Φορέας Ειδικής Αγωγής, 2002).

1. Η παρούσα έρευνα

Η έρευνα αυτή μελετάει τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την πρακτική άσκηση στην ειδική επαγγελματική κατάρτιση στο Εκπαιδευτικό Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (ΕΚΕΚ ΑμεΑ) του ΟΑΕΔ το οποίο απασχολεί νέους και ενήλικες με ειδικές ανάγκες καταρτίζοντάς τους επαγγελματικά σε ειδικότητες όπως γεωτεχνικό, κοπτική-ραπτική, ξυλουργικό, ταπητουργία, υφαντική και υπολογιστές. Το ΕΚΕΚ ΑμεΑ του ΟΑΕΔ είναι μία μονάδα επαγγελματικής κατάρτισης που ξεκίνησε ως ιδιωτική το 1975 με την ονομασία «Πρότυπη Βιοτεχνική Μονάδα» (ΠΒΜ). Το 1985 παραχωρήθηκε ως δωρεά στον ΟΑΕΔ ενώ το 2019 ιδρύεται το ΕΚΕΚ το οποίο διαδέχεται την ΠΒΜ. Ο κανονισμός λειτουργίας του ΕΚΕΚ εντάσσει την πρακτική άσκηση στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών και το σχολικό έτος 2019-2020 λειτουργεί για πρώτη φορά.

Ο στόχος της έρευνας είναι να σκιαγραφηθεί ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να ενταχθεί η πρακτική άσκηση στο πρόγραμμα σπουδών μέσα από τις απόψεις, τις προτάσεις και τη θέση των εκπαιδευτικών της μονάδας κατάρτισης, ώστε να βοηθήσει τους σπουδαστές να αποκτήσουν εργασιακή εμπειρία και να προωθηθούν στην αγορά εργασίας. Θεωρήσαμε σημαντικό να διερευνήσουμε τις απόψεις, τις προτάσεις και τη θέση των εκπαιδευτικών της μονάδας κατάρτισης καθώς η πρακτική άσκηση εφαρμόζεται για πρώτη φορά κατά το σχολικό έτος 2019-2020 και θεωρούμε την εφαρμογή της σημαντική ως προς την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και ένταξης των σπουδαστών στην αγορά εργασίας.

Οι ερευνητικοί στόχοι με τη μορφή ερευνητικών ερωτημάτων (άξονες) είναι οι εξής:

1. Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για την υφιστάμενη κατάσταση φοίτησης των σπουδαστών, το προφίλ των σπουδαστών και της μονάδας.
2. Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για τη νέα κατάσταση φοίτησης με την ένταξη της πρακτικής άσκησης στο πρόγραμμα σπουδών.
3. Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για τον τρόπο εφαρμογής της πρακτικής άσκησης, με βάση το προφίλ του σχολείου και της κατάρτισης των ίδιων των εκπαιδευτικών στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή της πρακτικής άσκησης.

1.1. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στηρίζεται στις αρχές της ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων με τη λογική ότι η ποιοτική ανάλυση θεωρείται ως καταλληλότερη καθώς είναι μια πλαισιοθετημένη δραστηριότητα, σύμφωνα με τους Denzin και Lincoln (2005), η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο τον οποίο μελετά στο φυσικό του πλαίσιο και επιχειρεί να δώσει νόημα και να ερμηνεύσει αποτελέσματα με όρους των νοημάτων που δίνουν οι εξεταζόμενοι (Ισαρη&Πουρκός, 2015).

Το μέσο συλλογής των δεδομένων ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη (semi-structured interview) όπου οι ερωτήσεις ήταν προκαθορισμένες, υποβάλλονταν με τον ίδιο τρόπο κάθε φορά, και την ίδια σειρά (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2016). Η ημιδομημένη συνέντευξη θεωρήθηκε ο καλύτερος τρόπος συλλογής δεδομένων για το συγκεκριμένο θέμα καθώς θέλαμε να συλλέξουμε πληροφορίες για τις σκέψεις, τις απόψεις, τις πεποιθήσεις και τις ιδέες κάθε ερωτώμενου.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 10 άτομα, εκπαιδευτικοί της μονάδας κατάρτισης οι οποίοι είχαν καταρτιστεί σε θέματα πρακτικής άσκησης. Ο τρόπος ανάλυσης των δεδομένων στη συγκεκριμένη έρευνα, ακολούθησε τις αρχές της ανάλυσης περιεχομένου (content analysis) εστιάζοντας στην ανάλυση της επικοινωνίας και του περιεχομένου της (Δημητρόπουλος, 2009) ενώ ακολουθήσαμε ένα συνδυασμό επαγωγικής και συμπερασματικής λογικής καθώς τα δεδομένα που προέκυψαν καθοδηγούνταν μεν από μια προϋπάρχουσα θεωρία, αλλά τα συμπεράσματα που προέκυπταν στηρίχθηκαν περισσότερο στην εκπαιδευτική εμπειρία των ερευνητών αφού εξεταζόταν μια συγκεκριμένη σχολική μονάδα (Τζιώλης, 2014).

Μονάδα κωδικοποίησης στη θεματική ανάλυση δεδομένων είναι το νόημα που προκύπτει από μια παράγραφο ή ένα άρθρο. Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι αυτά που λειτουργούν ως οδηγός (Τζιώλης, 2018). Η μέθοδος αυτή εντοπίζει περιγράφει και οργανώνει νοήματα και μοτίβα που προκύπτουν από τα δεδομένα που επαναλαμβάνονται (Ισαρη&Πουρκός, 2015). Στην ανάλυση περιεχομένου, η μικρότερη μονάδα καταγραφής είναι η λέξη (ανάλογα του σκοπού μπορεί να είναι η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα το πρόσωπο ή το συνολικό κείμενο) (Κυριαζή, 2011). Στην εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία, το αρχικό στάδιο της

κωδικοποίησης είναι η ανοιχτή κωδικοποίηση (open coding) που αποσκοπεί σε μια πρώτη παραγωγή εννοιών με μονάδα κωδικοποίησης την πρόταση (line by line coding), στη συνέχεια η κατ’ άξονα κωδικοποίηση (axial coding) αναδεικνύει άξονες που οργανώνονται γύρω τους περισσότερες άλλες κατηγορίες και τέλος, η επιλεκτική κωδικοποίηση (selective coding) που ολοκληρώνει τη θεωρία αναδεικνύοντας μια κεντρική κατηγορία γύρω από την οποία οργανώνονται οι υπόλοιπες έννοιες (Τζιώλης, 2014). Στην συγκεκριμένη μελέτη ακολουθήθηκε ένας συνδυασμός των παραπάνω μεθόδων καθώς οι ερευνητές ήταν μεν επηρεασμένοι από τη θεωρία και την προσωπική τους εκπαιδευτική εμπειρία αλλά μέσα από τα δεδομένα που ανέλυναν έφταναν να ανασκευάσουν την αρχική ή να καταλήξουν σε νέα θεωρία χρησιμοποιώντας επαγωγικές μεθόδους. Έτσι, στη λογική αυτή, τα δεδομένα που προέκυπταν, οι κώδικες, είχαν επαγωγικό αλλά και συμπερασματικό χαρακτήρα (δηλαδή, τα εξαγόμενα συμπεράσματα δεν προέκυπταν μόνο από κάποια θεωρία αλλά και από την εμπειρία των ερευνητών).

1.2. Η διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων

Η συνεντευκτής στην παρούσα έρευνα ήταν η ίδια, οπότε και τηρήθηκε η ίδια τακτική σε κάθε συνέντευξη. Αρχικά ενημερώθηκαν προφορικά οι υποψήφιοι ερωτώμενοι για την έρευνα και ζητήθηκε η συναίνεσή τους. Η πληροφορημένη συγκατάθεση (informed consent) κατά την έρευνα αποτελεί μια πολύ σημαντική δεοντολογική αρχή και είναι η υποχρέωση του ερευνητή να πληροφορήσει τους συμμετέχοντες σχετικά με αυτήν (Ισαρη&Πουρκός, 2015). Επίσης, κατά την έναρξη της συνέντευξης, γινόταν ξεκάθαρο στον ερωτώμενο ότι τα λεγόμενά του θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας και θα υπάρχει απόλυτη εχεμύθεια ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο κλίμα εμπιστοσύνης. Χρησιμοποιήθηκε ηλεκτρονικός υπολογιστής για τη μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων. Η μαγνητοφώνηση έδωσε τη δυνατότητα να καταγράφουν όλες οι πληροφορίες που είχαν δοθεί και η επικοινωνία με τον ερωτώμενο ήταν καλύτερη και πιο «φυσική» καθώς η ερευνήτρια δεν ήταν απασχολημένη με τη διαδικασία καταγραφής των λεγόμενων (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2016).

1.3. Η ανάλυση των συνεντεύξεων

1.3.1. Ερευνητικό ερώτημα 1

Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για την υφιστάμενη κατάσταση φοίτησης των σπουδαστών, το προφίλ των σπουδαστών και της μονάδας.

Οι ερωτώμενοι στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα έκαναν αναφορά στις βαθμίδες κατάρτισης που υπάρχουν στη σχολή υπογραμμίζοντας κάθε φορά ομοιότητες, διαφορές αλλά και κοινά σημεία. Αναφέρθηκαν στον κανονισμό λειτουργίας σύμφωνα με τον οποίο γινόταν η επαγγελματική κατάρτιση των σπουδαστών και κατέθεσαν τα αποτελέσματα της κατάρτισης μέσα από τα χρόνια λειτουργίας της σχολής.

Πίνακας 1: Ενότητες, ομάδες κωδικών και συχνότητα για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΟΜΑΔΕΣ ΚΩΔΙΚΩΝ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ (μέσα από διαφόρους κωδικούς)
ΑΣΚΗΣΙΜΑ (Ε1)	Συσχέτιση κατάρτισης και επαγγελματικές δεξιότητες (OK1)	9
	Συσχέτιση κατάρτισης και κοινωνικές δεξιότητες (OK2)	6
	Συσχέτιση κατάρτισης και ψυχαγωγία (OK3)	1
	Συσχέτιση κατάρτισης και εργασιακή εμπειρία (OK4)	1
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΜΑ (Ε2)	Συσχέτιση κατάρτισης και επαγγελματικές δεξιότητες (OK5)	7
	Συσχέτιση κατάρτισης και κοινωνικές δεξιότητες (OK6)	1
	Συσχέτιση κατάρτισης και ψυχαγωγία (OK7)	1
	Συσχέτιση κατάρτισης και επαγγελματική εμπειρία (OK8)	4
	Συσχέτιση κατάρτισης και εργασιακή εμπειρία (OK9)	4
	Κατάρτιση και επαγγελματική αξιολόγηση και συμβουλευτική (OK10)	3
ΑΣΚ. & ΕΚΠ. (Ε3)	Συσχέτιση κατάρτισης και επαγγελματικές δεξιότητες (OK11)	8
	Συσχέτιση κατάρτισης και ψυχαγωγία (OK12)	3
	Συσχέτιση κατάρτισης και επαγγελματική εμπειρία (OK13)	5
	Συσχέτιση κατάρτισης και εργασιακή εμπειρία (OK14)	5
	Κατάρτιση και επαγγελματική αξιολόγηση και συμβουλευτική (OK15)	15
	Κατάρτιση και συμβουλευτική (OK16)	2

Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 1, οι εκπαιδευτικοί αναφέρθηκαν σε δύο βαθμίδες κατάρτισης, στους ασκήσιμους και στους εκπαιδεύσιμους σπουδαστές δηλαδή σε σπουδαστές με χαμηλότερη και υψηλότερη λειτουργικότητα και προσαρμοστική συμπεριφορά αντίστοιχα. Οι ερωτώμενοι χρησιμοποίησαν τους όρους «ασκήσιμος» και «εκπαιδεύσιμος» γιατί έτσι αναφέρονται και στον κανονισμό λειτουργία της σχολής. (ΦΕΚ875Β/1986). Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, για τους σπουδαστές με χαμηλότερες λειτουργικές ικανότητες, η κατάρτιση στόχευε κυρίως στην ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων και, εν συνεχεία, στην ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων, οι οποίες

αναπτύσσονταν στα προστατευτικά κέντρα εργασίας που λειτουργούσαν ως εργαστήρια και όχι ως χώροι εργασίας. Όσον αφορά τους σπουδαστές υψηλότερης λειτουργικότητας, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι η επαγγελματική κατάρτιση δίνονταν μέσα από τα εργαστήρια της σχολής, όπως το γεωτεχνικό, η πληροφορική, το ξυλουργικό, η κοπτική-ραπτική, από τους εκπαιδευτικούς κάθε ειδικότητας αντίστοιχα. Επισημάναν ότι ενώ στόχος της σχολής ήταν η ένταξη των σπουδαστών στην αγορά εργασίας και παρά το γεγονός ότι παρέχεται επαγγελματική εμπειρία στους σπουδαστές μέσα από υψηλής ποιότητας κατάρτιση σε πλήρως εξοπλισμένα εργαστήρια, τα οποία αποτελούν προσομοίωση επαγγελματικού χώρου, η κατάρτιση σταματούσε εκεί και δεν υπήρχε σύνδεση με την αγορά εργασίας, πέραν ορισμένων μεμονωμένων περιπτώσεων.

Αναφορικά με την επαγγελματική αξιολόγηση και συμβουλευτική, οι περισσότεροι μίλησαν για μια αρχική μορφή, ενώ ορισμένοι τη χαρακτήρισαν ως συζήτηση για την πρόοδο του σπουδαστή, επειδή ακριβώς δεν υπήρχε η σύνδεση με την αγορά εργασίας.

1.3.2. Ερευνητικό ερώτημα 2

Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για τη νέα κατάσταση φοίτησης με την ένταξη της πρακτικής άσκησης στο πρόγραμμα σπουδών.

Οι εκπαιδευτικοί, σε ότι αφορά το νέο πλαίσιο λειτουργίας της σχολής, έκαναν αναφορά στα σημεία που διαφοροποιούνται και αφορούν την επαγγελματική κατάρτιση όλων των σπουδαστών. Στις απαντήσεις τους υπογράμμισαν ότι βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο, καθώς η σχολή θα λειτουργήσει σύμφωνα με το νέο πλαίσιο τον Σεπτέμβριο 2019 και ότι δεν υπάρχουν ακόμη αποτελέσματα.

Πίνακας 2: Ενότητες, ομάδες κωδικών και συχνότητα για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΟΜΑΔΕΣ ΚΩΔΙΚΩΝ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ (μέσα από διαφόρους κωδικούς)
	Συσχέτιση πρακτικής άσκησης με πρόγραμμα σπουδών (OK17)	31
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ (E4)	Συσχέτιση πρακτικής άσκησης με σπουδαστές (OK18)	8
	Συσχέτιση πρακτικής άσκησης με εκπαιδευτικούς (OK19)	15
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ (E5)	Συσχέτιση πρακτική άσκηση και αξιολόγηση-συμβουλευτική (OK20)	3

Οι ερωτώμενοι, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2, επικεντρώθηκαν στη διαφοροποίηση του προγράμματος σε ότι αφορά τους σπουδαστές τους εκπαιδευτικούς και το πρόγραμμα σπουδών ενώ δεν ανέλυσαν το θέμα της επαγγελματικής αξιολόγησης και συμβουλευτικής γιατί δεν αναφέρεται στον κανονισμό. Εστίασαν στην ένταξη της πρακτικής άσκησης στο

αναλυτικό πρόγραμμα και τη δημιουργία «προστατευτικών κέντρων» τα οποία θα απασχολούν όλους τους σπουδαστές της σχολής. Η ονομασία «προστατευτικά εργαστήρια» ή «προστατευτικά κέντρα» προέρχεται από το ότι τα εργαστήρια ή τα κέντρα αυτά είναι διαμορφωμένοι χώροι οι οποίοι επιτρέπουν να καταρτιστούν και να εργαστούν με ασφάλεια άτομα που αδυνατούν να εργαστούν στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Κατά τον Δημητρόπουλο (1995), οι όροι «προστατευμένο» ή «προστατευόμενο» ανάγεται στο ότι τα εργαστήρια αυτά δέχονται προστασία από την πολιτεία ή άλλους φορείς.

Ενώ ο νέος κανονισμός λειτουργίας δίνει τη δυνατότητα εφαρμογής της πρακτικής άσκησης με συνεργαζόμενους φορείς και επιχειρήσεις, κάτι που συνδέει τη σχολή με την αγορά εργασίας, οι ερωτώμενοι υπογράμμισαν ότι δεν αναφέρεται στον κανονισμό ο τρόπος που θα γίνει η σύνδεση αυτή, δηλαδή ποιοι θα εμπλέκονται στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση. Αυτό, κατά τους ερωτώμενους, δεν θεωρήθηκε απόλυτα μειονέκτημα, αφού έτσι προσφέρεται μεγαλύτερη ευελιξία από μέρους της μονάδας. Επίσης, έγινε αναφορά στο γεγονός ότι οι σπουδαστές, κατά τη διάρκεια της πρακτικής τους άσκησης, θα αμείβονται και θα έχουν ασφάλιση και έτσι θα μπορούν να έχουν μια επίσημη βεβαίωση επαγγελματικής προϋπηρεσίας που πιθανόν να τους βοηθήσει αργότερα στην αναζήτηση εργασίας.

1.3.3. Ερευνητικό ερώτημα 3

Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών για τον τρόπο εφαρμογής της πρακτικής άσκησης, με βάση το προφίλ του σχολείου και της κατάρτισης των ίδιων των εκπαιδευτικών στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή της πρακτικής άσκησης.

Οι εκπαιδευτικοί, απάντησαν σε αυτό το κομμάτι της συζήτησης βασιζόμενοι στην εμπειρία που έχουν αποκομίσει από τη συγκεκριμένη σχολή αλλά και στην κατάρτιση που έλαβαν πάνω σε θέματα πρακτικής άσκησης και ένταξης των ατόμων στην αγορά εργασίας, μέσω του προγράμματος Erasmus (ΟΑΕΔ, 2017), που θεώρησαν πολύ σημαντική.

Πίνακας 3: Ενότητες, ομάδες κωδικών και συχνότητα για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΟΜΑΔΕΣ ΚΩΔΙΚΩΝ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ (ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΚΩΔΙΚΟΥΣ)
ΣΤΟΧΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ (Ε6)	Συσχέτιση στόχων και επαγγελματικές δεξιότητες ΟΚ(21)	16
	Συσχέτιση στόχων και ενδυνάμωση - αυτονομία ΟΚ(22)	5
ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΣΤΟΧΩΝ (Ε7)	Συσχέτιση επίτευξη στόχων και πρόγραμμα ΟΚ(23)	12
	Συσχέτιση επίτευξη στόχων και σύνδεση ΟΚ(24)	29
	Συσχέτιση επίτευξη στόχων και στάση εκπαιδευτικών ΟΚ(25)	9

ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Ε(8)	Υποστηριζόμενη εργασία και σπουδαστής ΟΚ(26)	18
	Υποστηριζόμενη εργασία και μέντορας ΟΚ(27)	11
	Υποστηριζόμενη εργασία και κοινωνία ΟΚ(28)	8
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ Ε(9)	Αξιολόγηση σε ότι αφορά τα άτομα ΟΚ(29)	21
	Αξιολόγηση σε ότι αφορά τους στόχους ΟΚ(30)	3
	Αξιολόγηση σε ότι αφορά τις ενέργειες ΟΚ(31)	4

Οι ερωτώμενοι, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 3, επέμειναν στην επίτευξη των στόχων της πρακτικής άσκησης μέσα από διάφορες ενέργειες που έχουν να κάνουν με το πρόγραμμα, τον τρόπο σύνδεσης, τη δική τους στάση και τον ίδιο τον σπουδαστή. Εκτεταμένη αναφορά έγινε στην υποστηριζόμενη εργασία σε ότι αφορά τον σπουδαστή, τον επόπτη και την κοινωνία και τέλος υπογράμμισαν τη σημαντικότητα της αξιολόγησης.

Συζητώντας τη θέση, τις απόψεις και τον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί θα στηρίξουν τον νέο κανονισμό λειτουργίας, οι περισσότεροι υπογράμμισαν ότι πρέπει οι ίδιοι να πιστέψουν και να οργανώσουν την εργασία τους έτσι ώστε να επιτύχει το νέο αυτό εγχείρημα. Χαρακτήρισαν την ένταξη της πρακτικής άσκησης ως αναβάθμιση της σχολής και την ερμήνευσαν ως τη σύνδεση με την αγορά εργασίας, την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και την ενδυνάμωση των σπουδαστών.

Προκειμένου η πρακτική άσκηση, όταν αυτή εφαρμόζεται μέσα στη σχολή, να έχει αποτελέσματα, να παρέχει δηλαδή εργασιακή και επαγγελματική εμπειρία προετοιμάζοντας έτσι τους σπουδαστές για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, η κυρίαρχη άποψη των ερωτώμενων ήταν η στοχευμένη εργασία και η στροφή πλέον στην παραγωγική και όχι στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η δυνατότητα πώλησης και διάθεσης των παραγόμενων προϊόντων της σχολής καθώς και η παροχή υπηρεσίας θεωρήθηκαν κομβικά σημεία. Πολλοί έκαναν αναφορά και στην ίδρυση κοινωνικών επιχειρήσεων, εντός της σχολής. Θεώρησαν σημαντικό να γίνει προσπάθεια ώστε να βρεθεί το νομικό πλαίσιο, σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ, που θα μπορέσει να καλύψει την ίδρυση μιας κοινωνικής επιχείρησης εντός σχολής. Οι περισσότεροι υπογράμμισαν τα σπουδαία αποτελέσματα αυτών των επιχειρήσεων εντός σχολικού πλαισίου βασιζόμενοι στην εμπειρία τους κατά την κατάρτισή τους που έγινε στην Αγγλία στο πλαίσιο ενός προγράμματος Erasmus.

Ο κανονισμός λειτουργίας, με βάση τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών, δίνει τη δυνατότητα να ασκήσουν οι σπουδαστές την πρακτική τους και εκτός χώρου σχολής, σε συνεργαζόμενους φορείς και επιχειρήσεις, να ακολουθεί δηλαδή το σύστημα της μαθητείας σύμφωνα με το οποίο το πρόγραμμα κατάρτισης εμπλέκει και εργασιακή εμπειρία. Σύμφωνα με τους ερωτώμενους, η υποστηριζόμενη εργασία είναι πολύ σημαντική σε ένα πρόγραμμα ειδικής επαγγελματικής κατάρτισης αλλά και κατά την έναρξη της εργασιακής τους ζωής. Κοινή ήταν η άποψη σε πολλούς ότι το προφίλ του σπουδαστή (χαρακτήρας, δεξιότητες, ικανότητες κ.τ.λ.) είναι από τους κύριους παράγοντες που ρυθμίζουν τον βαθμό της υποστήριξης που θα λάβει, κατά την πρακτική άσκηση, με στόχο την αυτονομία του στην εργασία. Πρότειναν δηλαδή την εξατομίκευση των προγραμμάτων πρακτικής άσκησης.

Οι εκπαιδευτικοί κατά τη διάρκεια της συζήτησης χρησιμοποιούσαν την έννοια του μέντορα. Το mentoring, όπως υπογραμμίζουν οι Clutterbuck, και Megginson (1999), είναι «...εξειδικευμένη βοήθεια από ένα πρόσωπο σε ένα άλλο ώστε να γίνουν σημαντικές μεταβάσεις σε συνειδητότητα, εργασία και τρόπο σκέψης» (Κυρικήκη, χ.χ.σ.2). Ο σπουδαστής κατά την εργασία του χρειάζεται δίπλα του ένα πρόσωπο αναφοράς. Αυτό το πρόσωπο, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, θα είναι και αυτός που θα εκπαιδεύει, θα υποστηρίζει και θα ενδυναμώνει και τους υπόλοιπους εργαζόμενους της επιχείρησης στην οποία θα κάνουν την πρακτική τους οι σπουδαστές. Αυτός θα πρέπει να ενημερώσει και το υπόλοιπο προσωπικό της επιχείρησης ώστε να καταλάβουν και να μάθουν τον τρόπο προσέγγισης, αλλά και να τους παρέχει υποστήριξη ώστε να επέλθει μια αποτελεσματική συνεργασία με τον σπουδαστή. Έτσι, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, μετά από χρόνια συνεργασίας οι ίδιες επιχειρήσεις θα δίνουν αυτό το υποστηρικτικό πλαίσιο.

Βαρύτητα δόθηκε στην επαγγελματική αξιολόγηση και συμβουλευτική. Οι ερωτώμενοι υποστήριξαν ότι η επαγγελματική αξιολόγηση είναι πολύ σημαντική για κάθε εργαζόμενο, καθώς και η επαγγελματική συμβουλευτική η οποία δεν είναι έργο ενός ανθρώπου αλλά θα πρέπει να συμμετέχουν όλοι οι εκπαιδευτικοί, ο ψυχολόγος και ο κοινωνικός λειτουργός που εμπλέκονται με τον σπουδαστή.

Ακόμη, όπως υπογράμμισαν οι ερωτώμενοι, προκειμένου η σχολή να μπορέσει να προωθήσει τους σπουδαστές της έξω, στην αγορά εργασίας, θα πρέπει να «ανοίξει» στην κοινωνία με διάφορους τρόπους. Ανέφεραν την οργάνωση ημερίδων, κάλεσμα εργοδοτών της ευρύτερης περιοχής στη σχολή ώστε να δουν τα εργαστήρια, να γνωρίσουν τους σπουδαστές αλλά και να συζητήσουν με τους εκπαιδευτικούς για τις ανάγκες της ίδιας της αγοράς καθώς και επιτόπιες επισκέψεις στις επιχειρήσεις. Έτσι, υποστήριξαν οι ερωτώμενοι, θα μπορεί η σχολή να εναρμονιστεί με τις ανάγκες της αγοράς προσαρμόζοντας και επικαιροποιώντας το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών, κάτι που είναι πολύ σημαντικό ώστε η σχολή να έχει αντίκρισμα στην αγορά εργασίας. Άλλωστε η διαφορά μεταξύ μαθητείας και άλλων μορφών μάθησης βρίσκεται στο γεγονός ότι βασίζεται στην απόκτηση επαγγελματικής πείρας αλλά και στο γεγονός ότι η κατάρτιση βασίζεται στη εργασία (Ryan, 2011).

Τέλος, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, η εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της πρακτικής άσκησης θα πρέπει να περιλαμβάνει, εκτός από μαθήματα ειδικότητας, μαθήματα αγωγής προκειμένου να αποκτώνται δεξιότητες κοινωνικές, επικοινωνιακές, εργασιακή συμπεριφορά και προσαρμογή στην εργασία, αλλά και μαθήματα ψυχαγωγίας και γυμναστικής για εκτόνωση.

Συμπεράσματα

Η επαγγελματική κατάρτιση, συμπεριλαμβανομένης και της ειδικής επαγγελματικής κατάρτισης, έχει ως βασικό σκοπό την ένταξη των σπουδαστών στην αγορά εργασίας. Αυτό επιτυγχάνεται, εκτός από την υψηλής ποιότητας κατάρτιση που θα πρέπει να παρέχεται, και με την πρακτική άσκηση η οποία ολοκληρώνει το πρόγραμμα σπουδών. Η πρακτική άσκηση

είναι το σημείο εκείνο που θα συνδέσει την κατάρτιση με την αγορά εργασίας και η ποιότητα αυτής, πολλές φορές, χαρακτηρίζει και το πρόγραμμα στο σύνολό του.

Στην ειδική επαγγελματική κατάρτιση, η πρακτική άσκηση διαφέρει από ένα τυπικό πρόγραμμα εκπαίδευσης τόσο σε ότι αφορά τον τρόπο όσο και το χρονικό διάστημα στο οποίο γίνεται. Γενικά, τα προγράμματα ειδικής επαγγελματικής κατάρτισης είναι μεγαλύτερης διάρκειας ενώ η πρακτική άσκηση θα πρέπει να ακολουθεί το πλαίσιο της μαθητείας και μόνο. Έτσι η έξοδος του σπουδαστή στην αγορά θα είναι ομαλή μέσα από το μεταβατικό στάδιο όπου θα εναλλάσσεται κατάρτιση, δηλαδή εργαστήρια ειδικότητας και άσκηση δηλαδή πρακτική. Επειδή όμως το στάδιο αυτό είναι μεταβατικό στη ζωή των ατόμων, σημαντικό είναι, κατά την περίοδο της πρακτικής, και η ύπαρξη εργαστηρίων και μαθημάτων τέτοιας δομής ώστε αφενός να ενισχύονται και να συντηρούνται οι κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες των σπουδαστών μέσα από μαθήματα αγωγής αλλά να υπάρχει και εκτόνωση μέσα από εργαστήρια καλλιτεχνικής έκφρασης, μουσικής και γυμναστικής αφετέρου.

Μέσα από την ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών προέκυψαν σημαντικές διαπιστώσεις και προτάσεις που αφορούν την πρακτική άσκηση στην ειδική επαγγελματική κατάρτιση. Τα κυριότερα σημεία συνοψίζονται στα παρακάτω.

Όταν η πρακτική άσκηση πραγματοποιείται σε συνεργαζόμενους φορείς και όχι στα προστατευτικά κέντρα εργασίας της σχολής, απαραίτητη και αναγκαία συνθήκη είναι η υποστηριζόμενη εργασία. Οι σπουδαστές έχουν την ανάγκη να έχουν ένα πρόσωπο αναφοράς κατά τα πρώτα στάδια της εργασίας τους σε ένα περιβάλλον ξένο για αυτούς. Αυτό το πρόσωπο αναφοράς θα είναι αυτός που θα τους ενθαρρύνει και θα τους βοηθάει στην εργασία τους σε θέματα τόσο πρακτικά όσο και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις με τους υπόλοιπους συναδέλφους τους. Είναι αυτός που θα προσαρμόσει τα σπουδαστή στην εργασία και την εργασία στον σπουδαστή, αλλά είναι αυτός που θα βοηθήσει και θα υποστηρίξει και τους υπόλοιπους εργαζόμενους ώστε να γνωρίσουν τον σπουδαστή και τους τρόπους προσέγγισης. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στην Ελλάδα βρισκόμαστε σε αρχικό στάδιο πρακτικής άσκησης στην ειδική επαγγελματική κατάρτιση. Η κοινωνία δεν γνωρίζει και οι εκπαιδευτικοί, ως άμεσα εμπλεκόμενοι, φέρουν την ευθύνη να ευαισθητοποιήσουν, να ενημερώσουν και σταδιακά να εκπαιδεύσουν την εκτός σχολείου κοινωνία ώστε να γίνει ομαλότερη η ένταξη των σπουδαστών σε αυτήν. Η υποστήριξη ενός σπουδαστή σε μια θέση πρακτικής άσκησης είναι μια θέση ευθύνης γιατί ακριβώς είναι ο συνδετικός κρίκος που θα τον συνδέσει με την αγορά εργασίας και κατ’ επέκταση με την κοινωνία. Για αυτό τον λόγο ο εκπαιδευτής σε αυτή τη θέση θα πρέπει να είναι άρτια καταρτισμένος και ενημερωμένος για τις σύγχρονες τάσεις και τεχνικές που αφορούν την ένταξη των ατόμων στην αγορά εργασίας. Η στάση των εκπαιδευτικών, οι δικές τους ενέργειες αλλά πρώτα από όλα η δική τους θέληση, η συνέπεια, η αποφασιστικότητα και το όραμα είναι οι προϋποθέσεις για την επιτυχία του προγράμματος γιατί ακριβώς αυτοί είναι οι άνθρωποι που θα πείσουν τους σπουδαστές να συνεχίσουν, τις οικογένειες των σπουδαστών να εμπιστευτούν, το κράτος να βοηθήσει και την κοινωνία να αποδεχτεί. Οι ερωτώμενοι εκπαιδευτικοί εξέθεσαν τις απόψεις

τους βασιζόμενοι στην εμπειρία τους αλλά και στην κατάρτιση που έχουν λάβει σε θέματα ειδικής αγωγής, εκπαίδευσης ενηλίκων αλλά και πρακτικής άσκησης. Ειδικότερα η κατάρτιση τους σε θέματα πρακτικής άσκησης, η οποία έγινε μέσα από το πρόγραμμα Erasmus στο Ηνωμένο Βασίλειο, θεωρήθηκε πολύ σημαντική αφού είδαν τα αποτελέσματα της πρακτικής άσκησης και την κοινωνική ένταξη των ατόμων μέσα από αυτήν και έτσι τεκμηρίωσαν τα λεγόμενα τους. Αυτή τη γνώση και τις τεχνικές προσπάθησαν να προσαρμόσουν και στη συνέχεια να εφαρμόσουν σύμφωνα με τα δεδομένα της δικής τους σχολής.

Προτάσεις

Προκειμένου να έχουμε πιο ολοκληρωμένα αποτελέσματα για το πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης και την πρακτική άσκηση στο ΕΚΕΚ ΑμεΑ θα πρέπει να γίνει μια έρευνα σε βάθος χρόνου, μετά από 4 χρόνια που θα τελειώσει ο πρώτος κύκλος της πρακτικής άσκησης, επί των αποτελεσμάτων πλέον της πρακτικής άσκησης τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και στους ίδιους τους σπουδαστές. Έτσι, θα μπορέσει η σχολή να προσαρμόζεται κάθε φορά ώστε να σταθεροποιηθεί το πλαίσιο που θα δίνει τα καλύτερα αποτελέσματα. Επίσης, τα αποτελέσματα της έρευνας αφορούν μόνο τη συγκεκριμένη δομή. Ενδιαφέρον θα ήταν να καθοριστεί το πλαίσιο εκείνο ώστε η έρευνα να επεκταθεί και σε άλλες δομές και έτσι να έχουμε μια πιο γενική εικόνα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ryan, P. (October 2011). *Apprenticeship: between theory and practice, school and workplace*. Leading House Working Paper No. 64. Cambridge: King's College Cambridge. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από https://moodle.adaptland.it>2011_rayan

Βουλή των Ελλήνων (2010). *Σύνταγμα της Ελλάδας*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>

Δημητρόπουλος, Α. (1995). *Η επαγγελματική εκπαίδευση των νοητικώς καθυστερημένων στην Ελλάδα. Προβλήματα της διδακτικής πράξης αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*. (Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας. Αθήνα). Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://www.didaktorika.gr/eadd/showPdf>

Δημητρόπουλος, Ε. (2009). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας. Ένα συστημικό δυναμικό μοντέλο*. Αθήνα: Έλλην

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή(2010). *Ανακοίνωση της επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, το συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των περιφερειών, Ευρωπαϊκή στρατηγική για την αναπηρία 2010-2020: Ανανέωση της δέσμευσης για μια Ευρώπη χωρίς εμπόδια*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0636&from=EL>
- Ευρωπαϊκός Φορέας Ειδικής Αγωγής (Οκτώβριος, 2002). *Μετάβαση από το σχολείο στην εργασία. Κυριότερα προβλήματα, θέματα και ζητήματα που αντιμετωπίζουν μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε 16 Ευρωπαϊκές χώρες*. ISBN 87-90591-56-9. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://www.european-agency.org/Ελληνικά/publications>.
- Ευρωπαϊκός Φορέας Ειδικής Αγωγής (χ.χ.).*Συμμετοχή των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρίες στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση*. [Σύννοψη πολιτικής]. Τελευταία ενημέρωση: 27 Νοεμβρίου, 2017. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://www.european-agency.org/resources/publications/participation-learners-special-educational-needs-andor-disabilities>
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας, Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2019 από https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf
- Κυρικήκη, Ε. (χ.χ.). *Coaching & Mentoring. Μορφές και συγκριτική ανάλυση*. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Αναρτήθηκε 20 Ιουλίου 2019 από https://www.academia.edu/Κυρικήκη_Ε._Το_Coaching_και_το_Mentoring_-_Συγκριτική_Ανάλυση_and_Μορφές
- Νόμος 1566/1985 (ΦΕΚ 167Α/1985). *Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης.
- Νόμος 4186/2013 (ΦΕΚ 193Α/2013). *Αναδιάρθρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης.
- Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2000 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* αριθ. L 303 της 02/12/2000 σ. 0016 – 0022. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj>
- ΟΗΕ (2006). *Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία και προαιρετικό πρωτόκολλο*. ΟΗΕ:Νέα Υόρκη. (13 Δεκεμβρίου, 2006). Ανακτήθηκε 15 Οκτωβρίου 2019 από <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html#Fulltext>
- Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών(2006).*Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία*. Νέα Υόρκη: ΟΗΕ.Ανακτήθηκε 15 Οκτωβρίου 2019 από https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en

Παπαναστασίου, Ε. & Παπαναστασίου, Κ. (2016). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας* (Τρίτη Έκδοση). Λευκωσία: Καΐλας Τυπογραφεία & Λιθογραφεία.

ΠΒΜ ΟΑΕΔ Λακκιάς(2017). *Συμμετοχή της ΠΒΜ ΟΑΕΔ Λακκιάς σε νέο πρόγραμμα Erasmus+ [δελτίο τύπου]*. Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2019 από http://www.oaed.gr/kataskenotiko-programma/news/-/asset_publisher/MAP62lcIfYxC/content/symmetoche-tes-pbm-oaed-lakkias-se-neo-programma-erasmus-

Συμβουλίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης(2009).Συμπεράσματα του συμβουλίου της 12ης Μαΐου 2009 σχετικά με ένα στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης («ΕΚ 2020») (2009/C 119/02), (C119/4). *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52009XG0528%2801%29&from=EN>

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική και κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2018). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (Επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές – Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης* (σσ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης – Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας. Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2019 από <https://www.academia.edu/37899847/>

ΦΕΚ 6107B/2018, απόφαση αριθ.92100 (31 Δεκεμβρίου, 2018). *Ίδρυση ΚΕΚ ΑμεΑ Θεσσαλονίκης με τίτλο «Εκπαιδευτικό Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Εφήβων και Νέων με Ειδικές Ανάγκες Θεσσαλονίκης» (Ε.Κ.Ε.Κ. ΑμεΑ Θεσσαλονίκης)*, στα Βασιλικά Θεσσαλονίκης, Τ.Κ. 57006, Λακκιά Βασιλικών, Θεσσαλονίκη. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

ΦΕΚ 875B/1986. *Έγκριση κανονισμού οργάνωσης και λειτουργίας της ΠΒΜ Λακκιάς (6 Δεκεμβρίου, 1986)* Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <https://http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

ΦΕΚ 945B/2014, απόφαση αριθ.3691 (15 Απριλίου, 2014).*Ίδρυση δημόσιων ινστιτούτων επαγγελματικής κατάρτισης (ΔΙΕΚ) ειδικής αγωγής*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ανακτήθηκε 1 Ιουλίου 2019 από <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>.